

דף צו

הערות ובאורים בפשט

'כל מלאכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו, חוץ מהתרת מנעל (שהרואה אומר: עבד כנעני הוא)... לא אמרן אלא דלא מנח תפלין, אבל מנח תפלין לית לן בה' — כתבו בתוספות: אף על פי שאמרו (בסוף פרק שני) עבד המניח תפלין בפני רבו אינו סימן לכך שיצא לחרות, מכל מקום אינו רגיל להניח כל שעה.

פירוש מחודש כתב החתם-סופר: מה שנראה בגמרא שמותר לאדם לחלוץ מנעל בידו כאשר הוא מעוטר בתפלין, זהו דוקא בימיהם שהיו רגילים להניחם כל היום, אבל אם מניח רק בעת התפילה, אין לעסוק במלאכות בזויות בעודו עמהם. ועבד, אף על פי שלעתים מניח תפלין, אינו מניח כל שעה, ומשום כך אסור לו לחלוץ מנעל עם תפלין. ולכן, תלמיד שהתפלין מונחין עליו, מותר לו לחלוץ מנעל לרבו, שמוכח הדבר שאינו עבד.

א. כיוצא בדבר נסתפק בספר 'שלחן שלמה' (מובא במשנ"ב סוף סי' מ), שמה שכתבו הפוסקים שמותר לאכול אכילת עראי בתפלין, אפשר דוקא מי שמניחן כל היום, ולא למניח בשעת ק"ש ותפילה בלבד. וכן כתב בערוך השלחן (מ"ה), דלדידן שאיננו מניחים כל היום, אין נכון לעשות כן.

ב. לפי פירוש החתם-סופר אין לתלמיד להתיר מנעל אלא אם בשעה שחולץ מניח תפלין. ולולא פירושו יש לומר שאין כוונת הגמרא דוקא באותה שעה שחולץ המנעל, אלא כל שרואים אותו מניח תפלין [תדיר, כדברי התוס'], הרי יודעים שאינו עבד. וכן משמע בריטב"א. ולכל הפירושים העיקר בכל זה אם יש לחוש שמא יאמרו שהוא עבד אם לאו, וכמשמעות לשון הרמב"ם והשלחן-ערוך).

'אלמנה שתפסה מטלטלין במזונותיה — מה שתפסה תפסה' — ממה שמועילה תפיסת מטלטלין לגבי מזונות, יש להוכיח לכאורה שיש חיוב על היורשים לצאת ידי שמים, להגבות לאלמנה מזונותיה ממטלטלין שירשו, כי אם אין חיוב כלל, כיצד תיתכן תפיסה?

אמנם יש לומר שבחיובי ממון שמדרבנן, אין מושג של 'לצאת ידי שמים', כי יסוד החיוב נובע מחמת 'הפקר בית דין הפקר', ואם כן, או ש'הפקירו' חכמים את ממוןו וחייב אף בדיני אדם, או שלא הפקירו ואינו חייב כלל. אך כיון שחכמים רצו שתועיל תפיסת מטלטלין למזונות (מן הטעמים המוזכרים בראשונים), לכך הפקירו, באופן שתפסה, את ממון היורשים לטובתה. ואולם כשלא תפסה, אפשר שאין עליהם חיוב להגבותה אפילו לא לצאת ידי שמים. וצריך עיון. (אילת השחר).

והפני-יהושע האריך לחדש ('לולא דברי הקדמונים') שאין מועילה תפיסת האלמנה אלא אם יש בירושה קרקעות, שאז חייבים ליתן לה מן הקרקע, הלכך אם גבתה מן המטלטלין — אין מוציאין מידה. ולפי שיטתו אין מקום להוכיח מכאן שיהא חיוב לצאת ידי שמים ליתן לה ממטלטלין שירשו.

ולא היה כח ביד חכמים להוציא מידה' — יש מדייקים מלשון זו, שרק להוציא ממנה מה שתפסה אי אפשר, אבל מחייבים אותה להראות כמה תפסה. ויש דוחים הראיה וסוברים שאין מחייבים אותה להראות כמה תפסה. (עריטב"א. וע' ברא"ש באריכות).

ולא אמרן אלא למזוני' — משום חיי נפש. ועוד, לפי שאי אפשר לה לגבות מזונותיה מנכסים משועבדים, וגם לא יכלה לתבוע מחיים. (עפ"י ראשונים)

(ע"ב) 'ורבי יהודה עצה טובה קמ"ל דלא ליקרו לה רעבתנותא' — ורבי יוסי שחולק סובר שעצה טובה יותר עבורה למכור בסתם, שכחה יפה בו, משתחוש ללעז רעבתנות. (ריטב"א)

'ככתבם וכלשונם'

'אמר רחב"א א"ר יוחנן: כל המונע תלמידו מלשמשו, כאילו מונע ממנו חסד, שנאמר: למס מרעהו חסד. רב נחמן בר יצחק אומר: אף פורק ממנו יראת שמים, שנאמר: ויראת שד-י יעזוב — 'האי מימרא — דרשא הוא, והכין קא דריש ליה לקרא: 'למס' מלשון מס הוא. כלומר, מי שמונע תלמיד, שהוא 'רעהו' בקריאת התורה, מלשמשו, שהוא חייב בו כמו חיוב המס, מונע ממנו חסד ופורק ממנו יראת שמים.' (שו"ת ר"י מיגאש, לו.

רש"י ועוד ראשונים פרשו 'למס' מלשון מניעה והסרה. ויש לרמוז שבחילוף לאותיות הסמוכות, (כמובא ענינם בס' יצירה והבהיר), 'למס' יוצא 'מנע'. הגהות רמ"ז חסידה ז"ל לשו"ת ר"י מיגאש. וכיוון לדברי ההפלאה כאן, והוסיף ההפלאה: 'וענין התחלפות זה יש בו דבר נפלא'...).

— 'ענינו לפי פשוטו, לפי שאמרו חז"ל בפסוק ובו **תדבקו** — וכי אפשר לידבק בשכינה? אלא הידבק בתלמיד חכם. צריך להבין: מה זו קושיא, הלא ענין הדבקות הוא האהבה נפלאה, כי תדבק נפשו, ולמה דבר זה מן הנמנע בנשמת רוח חיים חלק אלוך ממעל? והרי פירושה הוא יותר מזה, שאמרו 'הדבק בתלמיד חכם', ובוה מקיים ובו **תדבקו**, ואלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו, לומר שהדבק בת"ח הוא נקרא דבק בה' עצמו יתברך. ותו, וכי מצות עשה זו לא תהיה אלא בתלמידים או בשאר אנשים, ולא בחכמים עצמם, ואל מי ידבוקו, כיון שהם מלמדים לאחרים? וכי משה רבינו עליו השלום לא היה מצווה על ובו **תדבקו**?

ויראה, הענין הוא, כי התורה ניתנה לכל ישראל, וכולם מצווים על ובו **תדבקו**, כאמור ואתם **הדבקים בה' אלקיכם חיים כלכם וגו'.** ועל זה תהיה קושיאתם, כי התלמידי-חכמים העוסקים בתורה תמידי, והם דברי אלקים חיים, כמו שכתוב בזהר 'הוא ואורייתא חד', אם כן, הוא מתדבק נפשו בחלקו בתורה, שהוא שורש נשמתו, כידוע. אבל יתר העם שאינם מגיעים למעלה זו, או אפילו העוסק בתורה והוא מן התלמידים שלא שמשו כל צרכן, אשר לא ישיגו אור התורה אף שעוסקים בה, הוא מן הנמנע שידבק בשורש נשמתו, אך על זה נאמר **יעקב חבל נחלתו** — כמו שהחבל חזק מאד, והוא ע"י דביקות נימה בנימה, כן ישראל, כל אחד מתדבק בצדיק וחכם ממנו, בשימושו ודביקות אליו, וזה בזה, עד כי יתחזקו ויעלו כולם בחבל נחלת ה' ובו **תדבקו**... וכן הוא הענין ביראת ה', שאמרו חז"ל **את ה' אלקיך תירא** — לרבות תלמידי חכמים, להיות כי היראה העליונה היא יקרה מאוד ולא ישיגה אלא בני עליה... ועל ידי מורא תלמיד חכם, ישיג למורא שמים. כמו שאמרו 'מורא רבך כמורא שמים'...

ובזה מובן דבריהם הכא, שהמונע תלמידו מלשמשו, שהשימוש הוא דבקות התלמיד ברבו, וכשמנעו, מונע ממנו מידת החסד, שהיא מידת האהבה ודבקות. ואמנם נכלל בשימוש גם כן מורא תלמיד חכם, כמו שאמרו 'כל מלאכות שהעבד עושה לרבו' וכו' שהוא בחינת מורא... (ספר הפלאה. וראה גם בחידושי אגדות למחר"ל מפראג)

'אי נמי כאן בפרוצה כאן בצנועה' — זו לשון רבי ישראל מברונא (אשכנז, ה' ק"ס — ר"מ) בתשובותיו (שו"ת מהר"י ברונא, עו):

'נשאלתי, הקורא לבת ישראל 'פרוצה' — מה דינו? והשבתי, כמה עניני פריצות מצאנו בתלמוד.

בריש פרק קמא דכתובות 'משום צנועות ומשום פרוצות', והדיא פרוצה גמורה, כדפירשו תוס'... ובפרק אלמנה ניוזנת 'א"נ כאן בצנועה כאן בפרוזה', והתם רצה לומר צנועה (כנראה צ"ל: שאינה) הולכת לבית דין כי בושה, פרוצה — פירוש בלא בושה הולכת לב"ד. ולא איירי בפרוזה לעריות. ומכל מקום צריך דקדוק אם בשעת הזעם (כינה אותה כן) או בכי האי גוונא'.

דפים צו — צז

חיוב מזונות לאלמנה, כאשר הוסכם מראש בין בני הזוג לבטלו להלן סיכום ועיקרי דברים מפסק-דין של בית הדין בת"א-יפו, בשנת תשי"ד. מאת כבוד הדיינים: הרב גולדשמידט, הרב קרליץ והרב בבליקי. (מובא בפסקי-דין של ב"ד רבניים, כרך א, עמ' 289-313).

הנידון: בני זוג, שלפני נישואיהם באו בהסכם בכתב, המפרט את חובותיהם וזכויותיהם הממוניות. בין השאר נכתב שם ויתור על כל יתר הזכויות שהיתה האשה זכאית לולא הסכם זה. ובכלל זה, דמי מזונות לאחר מיתת הבעל. עתה תובעת האשה מזונות שתקנו לה חכמים, והשאלה העיקרית, האם יש תוקף לויתור כזה על מזונותיה?

בטרם הדיון בשאלה העיקרית, דן בית הדין אם אין בכתובת הכתובה משום ביטול ההתחייבות שנעשתה מקודם לכן. ובוה יש לפסוק בפשטות, שכיון שלא נכתב בכתובה חיוב מזונות שלאחר מיתה, אין לחיוב מזונות האלמנה תוקף של התחייבות בכתב, אלא של 'תנאי בית דין', ולכן אין כתיבת הכתובה מהווה ביטול ההסכם הקודם בנוגע למזונות אלו.

שלוש דרכים הן לויתור בר-תוקף על זכויות ממוניות בנישואין: א. תנאי. ב. מחילה. ג. סילוק. להלכה, המתנה על מה שכתוב בתורה או על תקנות שמדרבנן, בדבר שבממון — תנאו קיים. אלא שלחלות התנאי דרושים 'משפטי התנאים'; תנאי כפול, הן קודם ללאו וכו', ובלעדיהם אין לו כל תוקף. בנידון שלפנינו לא נתקיימו משפטי התנאים.

באשר ל'מחילה', אמנם מדברי הרמב"ם משמע שמחילת מזונות האלמנה אינה צריכה קנין, שאפילו רק שתקה האשה כששמעה צוואת הבעל ולא מיחתה, הרי מחלה על זכותה ואין לה מזונות, אף על פי כן, בנידון דידן אין המחילה מחילה, שהרי פסקו הפוסקים שאין תוקף למחילה שנעשתה לפני חלות החיוב, כשם שאין הקנין חל על 'דבר שלא בא לעולם'. גם כאן, אין בהסכם שנעשה מראש, משום דין מחילה על החיוב שיתחדש לאחר זמן. ואף שיש חולקים על כך, אין לסמוך עליהם למעשה. אף בדין 'סילוק', העיקר להלכה שאין מועיל סילוק לפני הקידושין, כי אין לאשה שום שייכות בנכסים. אין מועיל סילוק אלא 'בכותב לה בעודה ארוסה'. ואפילו לאחר השידוכין, סוברים רוב הפוסקים שאין מועיל אז סילוק. (ע' במובא לעיל פג).

לכאורה נראה שבהסכם הנידון, אין לקיים בו אף אחת משלושת הדרכים הללו; אולם יש להוכיח מגדולי הראשונים והפוסקים, שישנו מושג של 'תנאי' שאינו בא לתלות את המעשה בדבר מסוים, שאם לא יתקיים יהא המעשה בטל, אלא תנאי שמהותו הגבלת המעשה, שיכול אדם להגביל את הקנין / הקידושין שלא ייצרו חיוב ממוני מסוים, כיון שיש על כך הסכמת שני הצדדים. תנאי כזה אינו זקוק למשפטי התנאים הנלמדים מבני גד ובני ראובן, כיון שאין המעשה תלוי ועומד בו.

זהו גדרו של תנאי במושג 'בלבד': כל מעשה שנעשה בין שני צדדים, ועשיתו תלויה ברצון שניהם, יש כח ביד הצדדים להגביל, בענינים ממוניים, את תחולתו, ולהתנות שיחול ללא הטלת החובות והזכויות הנובעות מן המעשה, כולן או חלק מהן.

ועוד יש להוכיח מדברי הפוסקים, שאף על פי שגילוי-דעת בלבד, אינו מועיל אם לא נעשה בשעת המעשה, (כמו שכתבו התוס' והרא"ש בסוגית 'ובין ולא איצטרכו ליה זוזי' — דף צז.), התנאה מפורשת מועילה אף